

# НАУКОВЕ ЖИТТЯ

## ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ У КОНТЕКСТІ ФЕНОМЕНА ВОЛІ

(роздуми про монографію Н. М. Ковтун "Воля як основа соціальної активності: теоретико-методологічний аналіз". – Житомир : Вид-во Євенок О. О., 2014. – 292 с.)

Мінливість і стрімкість життя в глобалізованому світі, поширення новітніх інформаційних технологій докорінно трансформують індивідуальне й суспільне буття, змінюють характер зв'язку і взаємодії між людьми і соціальними інституціями, що ускладнює процес інкорпорування у нову соціальну реальність і, як наслідок, роблять поширеними такі явища, як індіферентність, зневіра й апатія, безвольність і безініціативність. Послаблення соціальної активності посилюється й переконанням людини у нездатності протистояти як державним структурам, так і транснаціональним організаціям. Людина відчуває себе "гвинтиком" у механізмі глобальної політики, в сфері політичних, економічних і культурних взаємовідносин. Індивід та його внутрішній світ втрачають своє пріоритетне значення відносно з інтересами держави, регіону, організації чи колективу. Він зневірився у власній здатності позитивно впливати на суспільний розвиток. Внаслідок цього у сучасному соціумі зростає вплив світоглядних орієнтацій, які заперечують необхідність високого рівня вольової активності людини.

У цьому контексті значний інтерес представляє монографія кандидата філософських наук, доцента, докторантки Житомирського державного університету імені Івана Франка Ковтун Наталії Михайлівни "Воля як основа соціальної активності: теоретико-методологічний аналіз". Тема дослідження особливо актуальна для України, перед якою постала нагальна потреба подолання системної кризи, модернізації всіх сфер суспільного життя, що потребує значних вольових зусиль українців, їх соціальної активності й конструктивного співробітництва у вирішенні актуальних проблем сьогодення.

Ознайомлення зі станом наукової розробленості проблеми засвідчує, що дослідження вольової основи соціальної активності, розкриття сутності вольових якостей і станів не стали предметом спеціального соціально-філософського аналізу. Хоча проблематика дослідження феномена волі як основи соціальної активності й викликає постійний інтерес у науковців, утім залишається "незручною" для системного аналізу. Пояснюється це, насамперед, інтегральним характером, складністю структури волі й вольових процесів як психологічних і соціальних феноменів. Феномен волі у соціальному контексті більше досліджений на рівні аналітичної категорії, і значно менше – на рівні його виявлення у сфері практичної дійсності. Відтак, воля як складний соціальний феномен потребує системного аналізу на рівні визначення структури та змісту вольових процесів у контексті виявлення соціальної активності індивідів, соціальних груп та спільнот і суспільства загалом.

Заявлена Н. Ковтун тема є досить складною, оскільки зазначена проблематика в соціогуманітаристиці завжди була і продовжує залишатись полемічною, поліфонічною, слугувати підґрунтям для суперечок і спекуляцій в наукових і політичних колах. Науковець слушно зазначає, що розбіжності у висвітленні запропонованої проблематики зумовлені й тим, що, якщо до кінця XIX ст. осмислення феномена волі було пов'язане з філософською парадигмою, то у XX ст. – початку XXI ст. воно змістилось переважно у сферу психології, в межах якої сформувалися розбіжні, часто навіть несумісні, підходи до тлумачення волі – мотиваційний, регулятивістський, ціннісний, активістський. Хоча при цьому поняття "воля", "вольові якості", "вольові стани", "вольові процеси" тривалий час активно використовувалися у теоретичних дискусіях, однак, результати цих дискусій є неоднозначними і суперечливими. Фактично й донині відсутній усталений підхід до визначення атрибутивних ознак волі як соціального феномена. Становлення нових форм індивідуального й суспільного буття у добу глобалізації з необхідністю потребує переосмислення засад соціально-філософського дослідження соціальної активності, системної реконструкції й концептуалізації вольової активності у різних сферах соціальної буттєвості (моральній, правовій, політичній та ін.), виявлення нових смислів концепту "вольова активність" у глобалізованому світі.

Видання ґрунтується на всебічному аналізі літератури, що дозволило виявити загальну картину розробленості теми, а також чітко визначити ті аспекти проблеми, котрі не знайшли належного висвітлення в наукових працях. У списку літератури подано понад 300 джерел, серед яких праці як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. У межах свого дослідження, Н. Ковтун звертається до сучасних філософських дискурсів й виявляє провідні світоглядні та наукові тенденції проблематизації соціальної активності. При цьому вона застосовує власні методологічні напрацювання щодо аналізу

вольових засад соціальної активності в ситуації посткомуністичних трансформацій колишніх радянських країн.

Широкий філософський кругозір Наталії Михайлівни, її здатність до теоретичних узагальнень, структурування та компаративного аналізу дозволили здійснити соціально-філософську реконструкцію і концептуалізацію вольових основ соціальної активності, розкрити соціальну сутність вольових якостей на індивідуальному й суспільному рівнях. Цілком виправданою є позиція дослідниці, коли вона, аналізуючи концепції соціальної активності, акцентує увагу на аналізі феномена волі як джерела, рушійної сили та особливостях детермінації соціальної активності суб'єктів суспільних трансформацій.

На основі комплексу взаємопов'язаних між собою методологічних підходів, Н. Ковтун дослідила зміст, структуру та суб'єкти вольової активності, раціональні й ірраціональні чинники вольових проявів соціальної активності, співвідношення між індивідуальною і суспільною волею, здійснила аналіз особливостей виявлення волі у станах соціальної активності й соціальної апатії, проаналізувала прояви вольової активності у різних сферах соціальної буттєвості – моральній, правовій, політичній та в площині творчості, а також "переформулювання" та "переосмислення" соціальної активності в умовах сучасності, її "конструювання" у соціокультурному просторі глобального соціуму.

Не вдаючись до детального аналізу змісту монографічного дослідження, зупинимося лише на тих ідеях, які є, на наш погляд, найбільш цікавими й "сильними" в евристичному плані. Так, у першому розділі "Воля як об'єкт соціально-філософського пізнання та методологічної рефлексії" Н. Ковтун проаналізувала концептуальні підходи до розуміння феноменів волі, воління, соціальної активності, визначила зміни у підходах до інтерпретації соціальної активності в історії соціально-філософської думки, охарактеризувала передумови та методологічні засади філософського вивчення вольових засад соціальної активності, розкрила специфіку інтерпретації феномена волі у раціоналістичній та ірраціоналістичній парадигмі філософування.

Дослідницею обґрунтовується правомірність застосування соціально-філософського підходу до аналізу феномена волі як основи соціальної активності. На основі феноменологічного, герменевтичного та антропологічного підходів до осмислення соціальної активності, сформульована авторська концепція розуміння феномена волі як її основи, що наповнене раціональністю та ірраціональністю в його традиційних, дійсних та ідеальних формах. В цьому ж розділі науковець розглядає вольовий характер соціальної активності у парадигмі мотивістської, регулятивістської та активістської інтерпретацій.

Продуктивним і результативним є творче використання автором монографії ідей та методології західних науковців, зокрема: феноменологічного принципу інтерсуб'єктивності соціального світу Ю. Хабермаса, згідно з яким сутнісні ознаки соціуму якнайповніше розкриваються через взаємодію суб'єктів соціальної активності; концепції "життєвого світу" Е. Гуссерля, яка знайшла відображення у дослідженні волі як інтегральної якості та містить у собі ознаки біологічного і соціального й пронизує усі сфери життєвого світу людини. Н. Ковтун констатує, що принцип об'єктивності дослідження повинен виходити з необхідності уникнення позиції крайнього волюнтаризму при оцінці значення волі у сфері соціальної активності. У контексті цього воля розглядається нею як один із важливих, але рівнозначних чинників актуалізації соціальної активності, поряд зі сферою знань та емоцій. Принцип об'єктивності передбачає й необхідність аналізу усієї палітри соціальних явищ, пов'язаних з феноменом волі, навіть тих, які суперечать запропонованій парадигмі наукового аналізу.

У другому розділі монографії Н. Ковтун дослідила структуру та типологію вольового процесу у контексті філософської парадигми дослідження соціальної активності, розкрила роль суб'єктів вольової активності на індивідуальному рівні соціальної буттєвості, а також охарактеризувала специфіку вольової активності соціальних спільнот і соціальних груп як суб'єктів суспільного волевиявлення. Тут же представлена ідея полісуб'єктності вольової регуляції соціальної активності (індивід, особа, особистість), а також розглянуті соціальні спільноти та соціальні групи як суб'єкти суспільного волевиявлення. Вольові зусилля суб'єкта осмислюються як такі, що здатні консолідувати активність на перетворення у тій чи іншій сфері буттєвості. Науковець слушно наголошує, що важливою умовою соціальної активності індивіда виступає свобода волі.

У третьому розділі Н. Ковтун розкрила специфіку інтерпретації феномена волі у раціоналістичній та ірраціоналістичній парадигмі філософування та співвідношення раціонального й ірраціонального у структурі вольової активності індивіда, соціальних спільнот і суспільства загалом. Дослідниця здійснила успішну спробу розмежувати й уточнити дефініції таких понять, як активність, соціальна активність і діяльність, що дозволило їй вивести власне визначення поняття вольових засад соціальної активності, розкрити інтенсивність, рівні та форми соціальної активності у контексті феномена волі. Надзвичайно цікавим є аналіз соціальної апатії як форми вольової активності та її впливу на вияви соціальної деструктивності, а також з'ясування впливу ірраціональних практик на форми і методи маніпуляції індивідуальною і суспільною волею у процесі суспільних перетворень.

Новаторським і своєчасним є праксеологічний аналіз у четвертому розділі раціонального й ірраціонального у структурі вольової активності індивіда й суспільства, реальних і потенційних проявів

раціонального у структурі вольової активності індивіда й соціальної, ірраціонального у структурі індивідуального та суспільного воління в умовах трансформації соціуму. Привертає увагу й аналіз Н. Ковтун проблеми трансценденції та іманенції в політичній сфері шляхом смислового розгортання сакрального та профанного як онтологічних вимірів вольових засад соціальної активності глобалізованого світу. Якщо досвід трансценденції відображає прагнення людини пізнати найглибші та найфундаментальніші основи світобудови, то досвід іманенції – прагнення злитися зі світом, знайти в самому собі сили діяти в ньому.

Своєрідною "родзинкою" монографії є комплексний аналіз у п'ятому розділі вольової природи взаємодії індивіда і суспільства у різних сферах соціальної активності. Н. Ковтун дослідила специфіку виявлення вольової активності індивіда і соціальних спільнот у сфері суспільної моралі; проаналізувала вольовий характер правової активності суб'єктів суспільних трансформацій. Нею охарактеризовані вольові засади політичної активності на індивідуальному і суспільному рівнях, а також осмислена творчість як сфера об'єктивації вольової активності індивіда. Дослідниця висновок: звернення до вольових засад соціальної активності в просторі соціальної реальності стає необхідною умовою успішного проведення реформ збереження смислу політичного буття в просторі соціальної реальності.

Можна було б відмітити й низку інших позитивних моментів монографії Н. Ковтун, їх досить багато. Як побажання, вольовим засадам соціальної активності в економічній сфері, на наш погляд, слід було присвятити окремий підрозділ, а не побіжно розглядати в інших, як це має місце в роботі. Безперечно, вони заслуговують на окреме дослідження, оскільки помітно впливають (і далі впливатимуть) на суспільні трансформації.

В цілому варто зазначити високий теоретичний рівень виконаної роботи, її тісний зв'язок із сьогоденням та практичними завданнями, які стоять перед українською нацією та державою. Монографія вирізняється логічно вмотивованою структурою, послідовністю викладу матеріалу та аргументацією її основних положень. Мова викладу проста і зрозуміла, авторка зуміла складні проблеми викласти доступно і не на шкоду теоретичному рівню. При розкритті теми Н. Ковтун дотримується принципів історизму та системності, об'єктивності й методологічного плюралізму, розвитку і соціального детермінізму, взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємозумовленості всіх сфер суспільного буття. Заявлені принципи знайшли своє вираження в діалектичному, компаративному, постмодерністському, синергетичному та соціокультурному підходах, які на засадах взаємодоповнення покладено в основу методологічної стратегії дослідження. Н. Ковтун продемонструвала філософську культуру логіко-дискурсивного мислення, здатність не лише продукувати та належним чином презентувати нові ідеї, а й розвивати науковий дискурс під час розгляду об'єктивно амбівалентних тем.

Монографічне дослідження Н. Ковтун представляє безумовний інтерес й з огляду на те, що виконане з використанням наукових досягнень у царині філософії, соціальної філософії, психології, політології, соціології, культурології, релігієзнавства. Така трансдисциплінарність сприяла поглибленню уявлень про вольові засади соціальної активності. Монографія Наталії Ковтун "Воля як основа соціальної активності: теоретико-методологічний аналіз" містить нові та перспективні наукові ідеї, слугуватиме методологічною основою подальших теоретичних досліджень соціально-онтологічних засад соціальної активності, а також при вивченні тих процесів, які відбуваються в сучасному українському суспільстві та в світі загалом. Рецензована монографія Н. Ковтун – це своєрідне запрошення до дискусії, а не як готові відповіді на поставлені питання. І цінність цієї дискусії виходить далеко за межі філософії. Тим завжди і цінні такого роду постановки завдань: вони змушують людей думати.

**Микола Козловець,**  
доктор філософських наук, професор  
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)